

Andrzej Maryański

Z zagadnień ludnościowych powiatu ustrzyckiego

Utworzony w roku 1951 powiat ustrzycki o powierzchni 1188 km² zajmuje południowo-wschodni kraniec województwa rzeszowskiego. Przed wojną około 3/4 obecnego terytorium powiatu wchodziło w skład powiatu leskiego, należącego do ówczesnego województwa lwowskiego; część północno-wschodnia należała do powiatu dobromilskiego, a rejony wschodnie i południowo-wschodnie do powiatu turczańskiego. Po wojnie ponad 40% obecnej powierzchni powiatu znalazło się w granicach ZSRR, reszta weszła w skład powiatu leskiego. W wyniku dokonanej w roku 1951 wymiany rejonów pogranicznych pomiędzy Polską a Związkiem Radzieckim ustalona została istniejąca obecnie granica państwowa z ZSRR na tym odcinku (mapa 1).

Specyficzny charakter problemów osadniczych i gospodarczych przejętego od ZSRR rejonu Ustrzyk Dolnych wywołał konieczność wydzielenia tego rejonu w odrębną jednostkę administracyjną. Ponieważ przejęty rejon o powierzchni 500 km² był mniejszy od przeciętnej wielkości powiatu w Polsce, dołączono do niego jeszcze skrawki pow. leskiego na północy (o powierzchni 266 km²) i na południu (o powierzchni 422 km²).

Uformowany w ten sposób powiat stał się terenem przemian demograficznych o charakterze nie spotykanym nigdzie indziej w Polsce.

Przemiany ludnościowe, zasze w powiecie ustrzyckim, są fragmentem wielkich przemian, zachodzących na całym pograniczu polsko-radzieckim, a w szczególności na jego południowym odcinku, w związku z ustaleniem w 1945. roku nowej granicy państwowej pomiędzy Polską a ZSRR. Towarzyszące temu faktowi wielkie migracje ludności przybrały największe rozmiary na odcinku pogranicza pomiędzy Polską a Ukrainą SRR. Z Ukrainskiej SRR do Polski migrowało powyżej 1 miliona Polaków. Repatriacja zaś z Polski do Ukrainskiej SRR, dokonana w latach 1945—1949, objęła 480 tys. Ukraińców: 267 tys. z woj. rzeszowskiego, 193 tys. z lubelskiego i 20 tys. z krakowskiego¹.

Po repatriacji w granicach Polski pozostało jeszcze około 150 tys. Ukraińców. Najbardziej zwarte ich skupienie znajdowało się w południowej części

¹ *Rocznik Statystyczny 1947.*

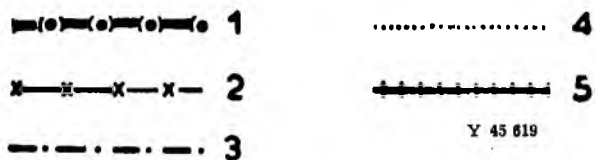
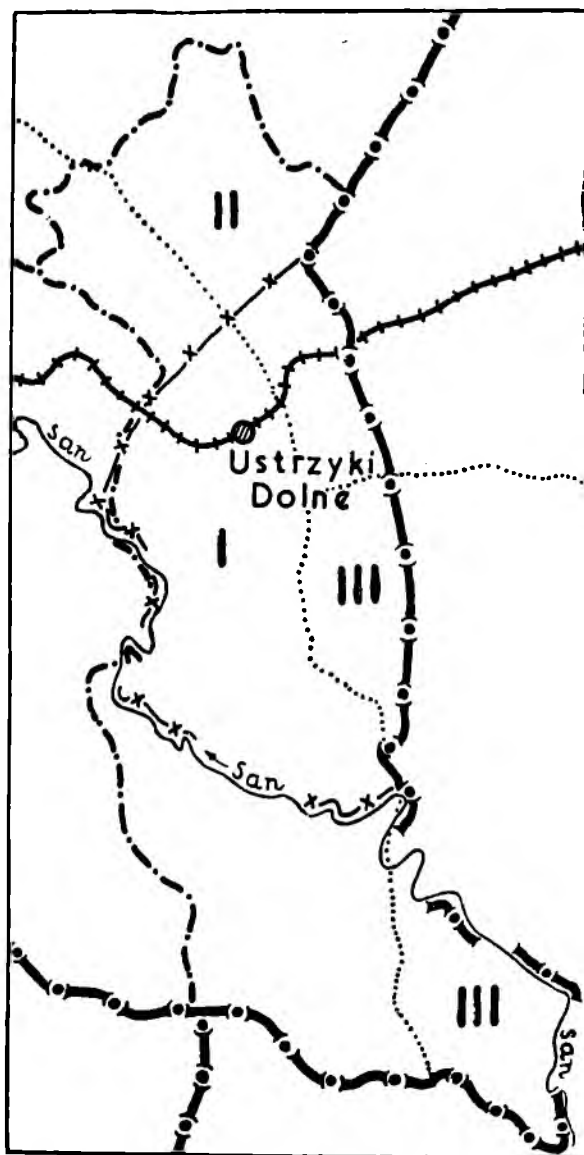


Fig. 1. Usytuowanie powiatu ustrzyckiego w dawniejszym podziale administracyjnym, 1 : 500 000. 1 — granica państwa, 2 — granica państwa w latach 1944—1951, 3 — granica powiatu, 4 — granice powiatów w r. 1931, 5 — linia kolejowa

ówczesnego powiatu leskiego, co pochodziło stąd, że „klin” pomiędzy górnym Sanem a Bieszczadami był aż do roku 1947 w znacznym stopniu kontrolowany przez zbrojne ukraińskie oddziały faszystowskie, które starały się przeszkodzić repatriacji. Po likwidacji band wiosną i latem 1947 roku prawie cała pozostająca w granicach Polski ludność ukraińska została przetrzucona na Ziemię Zachodnie: 70 tys. z województwa rzeszowskiego i około 40 tys. z lubelskiego². W rezultacie terytorium pomiędzy górnym Sanem a Bieszczadami, na którym przed wojną istniało 50 wsi z około 20 tys. ludności, stało się na przeciąg 10 lat, bo aż do 1957 roku obszarem, pozbawionym w ogóle stałej ludności.

Duże zmiany zaszły też na terytorium, które w latach 1944—1951 wchodziło w obręb terytorium ZSRR. Wymiana rejonów pogranicznych między Polską a ZSRR w roku 1951 odbywała się na zasadzie wymiany terytorium bez ludności. Zamieszkała w roku 1951 na tym terytorium ludność w ilości prawdopodobnie około 30 tys. przeniosła się w głąb ZSRR. Przejęty przez Polskę rejon zasiedliła ludność, przybyła głównie z przekazanego Związkowi Radzieckiemu rejonu Bełża i Krystynopola w ramach tzw. akcji „HT”³, a także z różnych innych części Polski.

Różny charakter przemian ludnościowych, zachodzących w różnych częściach obecnego powiatu ustrzyckiego w przeszłości, pozwala podzielić jego terytorium na trzy rejony:

1. Północny — obejmujący trzy gromady: Ropienka, Wańkowa i Wojtkowa, który przez cały okres powojenny pozostawał w granicach Polski,

2. Środkowy — stosunkowo najlepiej zagospodarowany, obejmujący terytorium przejęte od ZSRR w 1951 roku wraz z miastem powiatowym Ustrzyki Dolne,

3. Południowy, obejmujący całe terytorium powiatu na południe od Sanu. Rejon ten pozostawał przez cały okres powojenny w granicach Polski, jednak na skutek wydarzeń 1947 roku stał się na długi czas bezludnym. Stanowi on wschodnią część obszaru, zwanego potocznie „Bieszczadami”⁴.

Przemiany ludnościowe wszystkich trzech rejonów były w stosunku do ich rozmiarów ogromne. W rejonach środkowym i południowym w roku 1951 nie pozostawał ani jeden człowiek z ludności, zamieszkującej tam przed wojną. Stosunkowo nieco mniejsze zmiany zaszły w rejonie północnym, jednak spis polski z 1950 roku wykazał tam zaledwie 13% stanu zaludnienia z ostatniego przedwojennego spisu, dokonanego w roku 1931.

Od roku 1957 zasiedlanie opustoszałych terytoriów powiatu, postępujące dotychczas bardzo wolno, zaczęło przybierać na sile. Niemniej jednak do chwili obecnej stan zaludnienia powiatu nie sięga nawet jednej piątej stanu przedwojennego. Ilustruje to tabela:

² Materiały WKPG. Przesiedleńców osiedlono głównie w województwach: olsztyńskim i koszalińskim, w mniejszych ilościach też w szczecińskim i wrocławskim. W roku 1957 wróciło około 10 — 15 tys.

³ Nazywanej tak od pierwszych liter nazw powiatów: hrubieszowskiego i tomaszowskiego, w których skład wchodziły przed 1951 r. przekazane tereny.

⁴ Z punktu widzenia geografii fizycznej w granicach Polski znajduje się obecnie tylko zachodnia część pasma Bieszczadów. Ekonomiści nazwą „Bieszczadów” obejmują u nas cały obszar wyludniony między górnym Sanem, Oslawą i wododziałem Karpat. Niekiedy jednak w prasie polskiej spotyka się rozszerzenie tego pojęcia na cały obszar tzw. dawniej Łemkowszczyzny, a więc aż po okolice Krynicy, co z geograficznego punktu widzenia jest już oczywistym nonsensem.

Część powiatu	Pow. w km ²	Ludność w tysiącach				Gęstość	
		1931	1946	1950	1959	1931	1959
Rejon północny	266	19,1	14,2	2,5	3,4	72	13
Rejon środkowy	500	40,9	a	a	9,7	79	19
Rejon południowy	422	13,2 ^b	c	d	0,1 ^e	32	0,3
Całość powiatu	1188	73,2 ^b	.	.	13,2	61	11

a — terytorium należało w tym czasie do ZSRR. Brak danych, b — obliczono w przybliżeniu z uwzględnieniem wsi położonych po obu stronach Sanu, dla których przyjęto, że po obecnej polskiej stronie rzeki mieszkała połowa ludności, c — spis z 1946 r. nie objął tego terytorium z powodu działalności faszystowskich band UPA, d — w 1950 r. nie było w ogóle stałej ludności, e — dokładnie: 114 stałych mieszkańców w 3 wsiach

Zmienne losy tego obszaru odbiły się ujemnie na jakości materiału statystycznego. Od ostatniego przedwojennego spisu polskiego w 1931 żaden spis nie objął całości terytorium powiatu, jeśli nie liczyć mało wiarygodnego i prawdopodobnie wysoce niekompletnego okupacyjnego spisu niemieckiego z 1943 r. Spis polski z 1946 r. objął tylko rejon północny; w „klinie” na południe od Sanu nie dało się go przeprowadzić z powodu działalności band UPA. Rejon środkowy nie był objęty spisami polskimi z lat 1946 i 1950, gdyż należał w tym czasie do ZSRR; żadne dane, dotyczące jego zaludnienia w tym czasie nie są w Polsce dostępne. Z okresu po roku 1951 istnieją dane ewidencji ludności, których dokładność w odleglejszych okolicach bywa niekiedy różna.

Skąpa jest też literatura geograficzna, poruszająca choćby pośrednio problematykę powiatu. W odróżnieniu od sąsiedniej Łemkowszczyzny, opisywanej przed wojną przez szereg badaczy (Klimaszewski, Leszczycki, Reinfuss) terenom tym nie poświęcono większej uwagi. Brak też publikacji geograficzno-gospodarczych na ten temat w okresie powojennym, z wyjątkiem pracy Chilczuka [2], poruszającej jednak specyficzne zagadnienia powiatu ustrzyckiego tylko fragmentarycznie.

Stosunki ludnościowe w powiecie ustrzyckim w okresie przedwojennym ilustruje spis polski z 1931 roku. Cechowała je przede wszystkim wysoka gęstość zaludnienia, niewspółmierna ani do niskiej na ogół jakości gleb górskich, ani do prymitywnej techniki rolnej i bardzo nikłego uprzemysłowienia. Na północ od Sanu gęstość zaludnienia wahała się na ogół w granicach od 60 do 80 osób na 1 km², a na terenie obecnych gromad Ustianowa i Wańkowa zbliżała się do 100 na 1 km². Nawet gromady górskie na południe od Sanu wykazywały zagęszczenie 20—30, miejscami do 60 osób na 1 km².

Szczegółowe dane o strukturze zawodowej ludności są nie do odtworzenia ze względu na zmieniony podział administracyjny. W każdym razie ogólny charakter tego regionu był wybitnie rolniczy i takim też pozostał. W powiecie leskim, obejmującym około 77% obecnego terytorium powiatu ustrzyckiego, z rolnictwa utrzymywało się w 1931 roku aż 83,1% ogółu ludności; w przeliczeniu na obecne terytorium powiatu ustrzyckiego wskaźnik ten byłby prawdopodobnie jeszcze wyższy. Rozdrobnienie gruntów było duże; w powiecie leskim w jego przedwojennych granicach gospodarstwa do 2 ha stanowiły 22,3% ogólnej liczby ilości gospodarstw. Największe rozdrobnienie gruntów notowano w gromadach górskich na południe od Sanu, przy czym

górną granicę upraw sięgała tu znacznie wyżej niż było to ekonomicznie uzasadnione.

Pod względem narodowościowym teren był dość zróżnicowany. Dokładny stan przedwojenny jest o tyle trudny do odtworzenia, że na obszarze tym, podobnie jak wszędzie na wschodnich ziemiach przedwojennej Polski, pewna część ludności nie-polskiej przyznawała się do języka polskiego z różnych względów koniunkturalnych. Z tego względu faktyczną strukturę narodowościową lepiej oceniać według kryterium wyznaniowego, przyjmując po prostu rzymsko-katolików za Polaków, a greko-katolików, wzgl. prawosławnych za Ukraińców.

Terytorium dzisiejszego powiatu ustrzyckiego znajdowało się na wschód od wschodniej granicy zwartego rozmieszczenia ludności polskiej, która przebiegała przez północne części obecnych powiatów sanockiego i leskiego. Na obecnym terytorium powiatu Ukraińcy stanowili około 75% ogółu ludności. Ludność polska zamieszkiwała tu w przemieszaniu z ukraińską, przy czym w odróżnieniu od np. Podola, nie było tu zwartych wsi polskich, czy kompleksów wsi, tworzących etniczne „wyspy” polskie w otoczeniu ukraińskim. Istniało natomiast kilkanaście wsi mieszanych, w których ludność polska stanowiła od 15% do 50%. Wsie te skupiały się głównie w północnej części powiatu (Wojtkowa, Wojtkówka, Nowosielce Kozickie, Stańkowa, Zawadka). W części środkowej wyraźną większość polską wykazywała wieś Polana, poza tym większe grupy ludności polskiej istniały w Jasieniu, Łobozwi, Seredniem Małym i Teleśnicy Oszarowej. Miasteczko Ustrzyki Dolne miało niewielką grupę polską o dużym udziale inteligencji (jak wszędzie w b. województwach wschodnich), stanowiącą około 1/4 ludności. W południowej górskiej części powiatu występowały w poszczególnych wsiach drobne kilku-, najwyżej kilkunastoosobowe grupki Polaków (nauczyciele, funkcjonariusze policji, administracja majątków ziemskich itp.). Wyjątkiem były tu tylko wsie letniskowe nad górnym Sanem: Tarnawa Niżna, Sokoliki i Sianki, gdzie udział Polaków wynosił około 1/3 ludności.

Ludność ukraińska utrzymywała się z rolnictwa w przeszło 90%. Mieszkańcy wsi górskich na południu należeli do grupy etnicznej tzw. Bojków. Warunki życia ludności ukraińskiej, jak zresztą w ogóle ogromnej większości ludności powiatu, były wysoce prymitywne. Odsetek analfabetów wynosił w roku 1931 w całym powiecie leskim 55,4% ogółu ludności, a w górskich wsiach bojkowskich był jeszcze znacznie wyższy.

Obok Polaków i Ukraińców mieszkali na terenie powiatu Żydzi, stanowiący około 10% jego ludności. W dwu istniejących osiedlach o charakterze miejskim: Ustrzykach Dolnych i Lutowskich Żydzi stanowili 50—60% ogółu ludności. Rzecz charakterystyczna, że około połowy osiadłych na tym terenie Żydów mieszkało na wsi; niemal wszystkie wsie posiadały kilkunasto- lub kilkudziesięcioosobowe skupienia ludności żydowskiej. Byli to przeważnie drobni rzemieślnicy i właściciele sklepików. Szczególnie duże skupienia żydowskie istniały we wsiach letniskowych nad górnym Sanem (Sokoliki, Sianki). Cała niemal ludność żydowska zginęła podczas okupacji.

Prócz tego na obecnym terytorium powiatu mieszkało około 600 Niemców-„kolonistów” we wsiach Bandrów i Brzegi Dolne. Zostali oni repatriowani do Rzeszy na podstawie umowy radziecko-niemieckiej w roku 1940.

Stopień *umiatowienia* był niski. Jedyne miasto, Ustrzyki Dolne, liczyło w 1931 roku 3964 mieszkańców. Prócz tego istniało jeszcze miasteczko Lutowska bez praw miejskich, liczące według tegoż spisu 2597 mieszkańców. Nosilo ono faktycznie charakter miejski, stanowiąc główny ośrodek targowy dla wsi bojkowskich na południe od Sanu. Łącznie więc w obu osiedlach

o charakterze miejskim zamieszkiwało zaledwie 9,1% ludności obecnego terytorium powiatu.

(Zmiany w okresie drugiej wojny światowej polegały przede wszystkim na wymordowaniu przez okupanta około 8 tys. Żydów, oraz na występującym pod koniec wojny zjawisku opuszczania przez ludność polską odleglejszych wsi w otoczeniu ukraińskich i koncentrowania się jej w większych osiedlach. Przejście frontu w 1944 roku odbyło się szybko. Całkowity chaos zapanował dopiero, gdy z końcem 1945 roku na terenie Bieszczadów zaczęły koncentrować się bandy UPA, wypierane z terytorium radzieckiego. Znaczna część ludności polskiej została wymordowana lub schroniła się w innych częściach Polski. Także część ludności ukraińskiej już w ciągu 1946 roku wyjechała do ZSRR. Po ostatecznej likwidacji band w lecie 1947 r. cała pozostała ludność ukraińska została przesiedlona na Ziemię Zachodnie. Ogółem z powiatu leskiego w jego ówczesnych granicach wyjechało do ZSRR 39,5 tys. Ukraińców, a przesiedlono na Ziemię Zachodnie 12,6 tys. Dla pozostających wówczas w granicach Polski skrawków dzisiejszego powiatu ustrzyckiego odpowiednie liczby mogą wynieść około 15 i 4 tys.)

Po wydarzeniach 1947 roku południowy rejon obecnego powiatu ustrzyckiego opustoszał całkowicie. W 22 wsiach na południe od górnego Sanu spis z roku 1950 nie wykazał w ogóle stałej ludności⁵. Niewiele lepiej przedstawiała się sprawa w rejonie północnym. Spis z roku 1946 wykazał tu jeszcze 14,2 tys. ludności, w 1950 było już tylko 2,5 tys. Spośród 20 wsi rejonu północnego 6 uległo całkowitemu wyludnieniu i spaleni⁶. Większe skupienia ludności pozostały tylko w tych wsiach, które posiadały przed wojną większy odsetek ludności polskiej (Ropienka, Stańkowa, Wojtkowa, Wańkowa, Nowosielce Kozickie, Wojtkówka); nawet w tych wsiach jednak ubytek wyniósł powyżej 50%.

Zasiedleniu opustoszałych ziem stało na przeszkodzie szereg okoliczności; w pierwszym rzędzie skrajny prymitywizm warunków bytowania przy równoczesnym istnieniu bez porównania lepszych warunków osadnictwa na Ziemiach Zachodnich. W dodatku cały „klin Bieszczad” był całkowitym bezdrożem. Istniejące prymitywne drogi uległy zniszczeniu na skutek wpływów atmosferycznych. Przed rokiem 1951 najdalszy punkt „klina” nad górnym Sanem dzieliło od najbliższej stacji kolejowej prawie 80 km bezdroży, gdyż obsługująca ten rejon przed wojną linia kolejowa Lwów — Sambor — Sianki — Użhorod pozostała po stronie radzieckiej. Dopiero przyłączenie do Polski rejonu Ustrzyk Dolnych poprawiło nieco sytuację, stwarzając możliwość dostępu do części „klina” także od północy.

Co się tyczy przejętego przez Polskę w roku 1951 rejonu środkowego, to o jego rozwoju demograficznym i gospodarczym w latach 1944—1951 wiadomo mało. W dostępnych w Polsce źródłach radzieckich brak o tym wzmianki, ponieważ zaś wymiana rejonów pogranicznych odbywała się na zasadzie wymiany terytorium bez ludności, brak na tym terenie i w ogóle w Polsce ludzi, którzy mogliby udzielić relacji na ten temat. W każdym razie

⁵ Chodzi o wsie: Hulskie, Krywe, Studenne, Tworylne, Zatwarnica, Beniowa, Bukowiec, Berehy Górne, Caryńskie, Dwernik, Nasiczne, Procisne, Stuposiany, Ruskie, Tarnawa Wyżna, Ustrzyki Górne i Wołosate oraz o polskie części pogranicznych wsi nad górnym Sanem: Dźwinacz Górny, Łokieć, Tarnawa Niżna, Sokoliłki i Sianki. Obszar wyludniony ciągnął się dalej ku zachodowi na teren powiatu leskiego, obejmując tam jeszcze dalszych 29 wsi.

⁶ Wsie: Arłamów, Jamna Dolna, Jamna Górna, Jureczkowa, Netrebka i Trójca.

przed rokiem 1951 gęstość zaludnienia tego obszaru nie odbiegała wiele od przedwojennej. Podczas wojny ucierpiały silnie Lutowiska wskutek wymordowania Żydów, stanowiących około połowy ludności miasteczka, a później spaleni reszty osiedla przez bandę UPA w roku 1944.

Zasiedlenie tego rejonu napotykało w praktyce na te same trudności, co w reszcie powiatu. Istniały dwie grupy, teoretycznie predestynowane do osadnictwa: ludność polska, przesiedlona w akcji „HT” w liczbie około 14 tys., oraz tzw. „autochtoni”, tj. Polacy, którzy mieszkali tu przed wojną i po roku 1945 zdecydowali się na repatriację do Polski (około 3 tys.). Prymitywizm warunków bytowania odstraszał jednak wielu ludzi — nawet z przywiązanych do rodzinnych stron Polaków-„autochtonów” nie więcej jak połowa zdecydowała się na powrót. W roku 1951 osiedlono tu zaledwie około 6 tys. ludzi: 1213 rodzin rolniczych z akcji „HT”⁷, oraz około 1,5 tys. ludności nierolniczej, przeważnie z tejże akcji. W roku 1952 sprowadzono około tysiąca tzw. „Greków”, tj. osób narodowości greckiej i macedońskiej z północno-zachodniej Grecji, które znalazły się w Polsce na prawach azylu po greckiej wojnie domowej. Zasiedlono nimi wsie Krościenko i Liskowate.

W sumie w roku 1955 zaludnienie rejonu środkowego przekroczyło 9 tys., czyli mniej niż 1/4 stanu przedwojennego. W jedynym mieście, Ustrzykach Dolnych, skupiło się niewspółmiernie dużo, bo 2,7 tys., czyli 29,7% ludności rejonu (przed wojną 9,7%). Drugie miasteczko, Lutowiska, utraciło swą funkcję miejską, gdyż przestało istnieć jego zaplecze gospodarcze w postaci wsi górskich na południe od Sanu. W nielicznych ocalałych domach dawnego miasteczka żyło zaledwie około 200 osób, z czego połowę stanowili pracownicy PGR-u. Na 43 wsie rejonu środkowego w 10 nie było w roku 1955 żadnej stałej ludności⁸.

Również zasiedlenie rejonu północnego postępowało powoli. W roku 1955 mieszkało tu zaledwie 3,3 tys. ludzi. Rejon południowy aż do 1956 roku pozostawał całkowitym bezludziem.

Po roku 1956 zaistniały nowe możliwości zasiedlenia powiatu. Stworzono realne możliwości osadnictwa „pionierskiego”, z drugiej strony zaś sprawą zasiedlenia Bieszczad zainteresowały się najwyższe czynniki państwowe. Dzięki wprowadzeniu zasady kupna gospodarstw zlikwidowano plagę porzucania ziemi, panującą poprzednio — spośród 203 osadników indywidualnych, osiedlonych w powiecie w latach 1952—1956 porzuciło gospodarstwa 99 (w roku 1954 było aż 51 takich wypadków na 82 osiedlonych). W latach 1957—1960 osiedlono na gospodarstwach łącznie 322 rodziny. Aktywizacja regionu Bieszczad poczyniła największe postępy w powiecie leskim. W uboższym i trudniej dostępnym powiecie ustrzyckim wyniki jej są skromniejsze. Decydującą rolę odgrywa tu problem komunikacji; stąd pierwszoplanowym zagadnieniem jest budowa dróg, a zwłaszcza wielkiej szosy bieszczadzkiej z Ustrzyk Dolnych przez Lutowiska — Stuposiany — Ustrzyki Górne — Wetlinę do Cisny⁹. W miasteczku Ustrzykach Dolnych oraz 16 wsiach położonych wzdłuż linii kolejowej i szos: Ustrzyki Dolne — Stuposiany i Krościenko — Kuźmina mieszkało w roku 1931 33,6% ludności obecnego terytorium powiatu; w roku 1958 aż 60,1%. Dla samej tylko ludności wsi odsetki te wynoszą odpowiednio

⁷ Materiały WKPG w Rzeszowie.

⁸ Wsie: Dźwiniacz Dolny, Wola Maćkowa, Wola Romanowa, Paniszczew, Rosochate, Rosolin, Seredne Małe, Wydrne, Krywka i Zurawin.

⁹ Połączenie dwu ramion tej szosy, budowanych od strony Stuposian i Wetliny ma nastąpić w 1962 r.

29,6% i 46,4%. Szosy te stanowiąc będą i w przyszłości główne osie, wzdłuż których postępować będzie akcja osadnictwa.

Podstawowe znaczenie posiada dla powiatu osadnictwo *rolnicze*. Struktura zawodowa ludności powiatu różni się od struktury ludności, zamieszkującej tu przed wojną. Z rolnictwa utrzymuje się około 50% ludności. Przed wojną na terenie powiatu istniało 7,8 tys. gospodarstw chłopskich¹⁰, dziś jest ich 2,3 tys. na 6,7 tys. ha. W porównaniu z okresem przedwojennym odsetek drobnych gospodarstw nie zmalał, a nawet nieco wzrósł — do 33,7% ogółu gospodarstw. Zjawisko to może się wydać paradoksalnym w wyludnionych wsiach, gdzie nierzadko pozostał jeden dom na 10 istniejących przed wojną; tłumaczy się jednak właśnie brakiem siły roboczej. Olbrzymia większość ziem zdalnych do uprawy leży odłogiem lub jest wykorzystywana jako pastwiska. Powiat ustrzycki posiada obecnie najniższy w Polsce odsetek gruntów ornych — 11,0%, z czego i tak prawie połowę zajmują odłogi i ugory. Niewspółmiernie wysoki jest odsetek gruntów użytkowanych jako pastwiska — wynosi on aż 27,2%¹¹. Lasy zajmują 53,6% powierzchni powiatu.

Nawet biorąc pod uwagę, że część gruntów ornych, zajmujących przed wojną 25—27% obecnej powierzchni powiatu, była wówczas użytkowana nieracjonalnie z racji zbyt wysokiego położenia, można przyjąć, że obecny areal może być zwiększony co najmniej dwukrotnie. PGR-y dysponują 30,5 tys. ha ziemi, z czego tylko 4,1 tys. jako grunty orne, a 23,3 tys. jako pastwiska. Trzy istniejące spółdzielnie produkcyjne, założone przez uchodźców greckich, użytkują z posiadanych 3,6 tys. ha tylko niespełna 400 ha jako grunty orne, a ponad 1,8 tys. jako pastwiska. Liczby te świadczą o ogromnych możliwościach osadniczych powiatu¹².

Obecna sytuacja powiatu predysponuje go raczej do gospodarki hodowlanej. Była ona zresztą silnie rozwinięta przed wojną, zwłaszcza w części południowej — targi na bydło w Lutowskich ściągały nabywców nawet z zagranicy. Narazie rozwój hodowli jest słaby — przed wojną na 100 ha użytkowników rolnych przypadało około 50 sztuk bydła, obecnie zaledwie 15.

Stan zasiedlenia powiatu pozostaje słaby. Niewspółmiernie duża jest koncentracja ludności w mieście powiatowym (prawie 1/4 całej ludności powiatu). Stan zaludnienia wsi wynosi zazwyczaj nie więcej niż 20—30% stanu przedwojennego, na południu poniżej 10%. Dawniej gęsto zabudowane wsie przedstawiają się obecnie jako rozproszone skupienia przypadkowo ocalałych domów. Na 80 wsi 33 pozostaje wciąż niezamieszkałe — z nich 19 przypada na rejon południowy, gdzie stała ludność mieszka na razie w 3 wsiach (Dwernik, Zatwarnica i Stuposiany)¹³, liczących w sumie w 1959 roku 114 stałych mieszkańców. Duże obszary w rejonie południowym są obecnie użytkowane tylko miejscami okresowo dla wypasu owiec i zbioru siana przez ludność z centralnych powiatów Rzeszowszczyzny i z Podhala. Na krańcach „klina bieszczadzkiego” na miejscu dawnych spalonych wsi: Beniowa, Bukowiec, Tarnawa, Sokoliki, Sianki, ciągną się pustkowia, nie odwiedzane zupełnie przez ludzi, z wyjątkiem bardzo nielicznych turystów. Sytuację może

¹⁰ Według Chilczuka [2]. Liczba ta jest niewątpliwie za niska — mogła wynosić 9,5 — 10 tys.

¹¹ W tej liczbie około 10 tys. ha połonin we wschodniej części „klina”, faktycznie nie użytkowanych, lub prawie nie użytkowanych.

¹² Wszystkie liczby dotyczące współczesnych stosunków w rolnictwie, według Małego Rocznika Statystycznego Województwa Rzeszowskiego, Rzeszów 1958.

¹³ W czasie opracowywania artykułu powstały jeszcze zaczątki osiedli w Hulskiem, Nasiecznem i Krywem.

tu zmienić dopiero utworzenie nadleśnictwa w Tarnawie, planowane na rok 1961 po doprowadzeniu drogi ze Stuposian.

Wypadki wskrzeszenia opustoszałych wsi są na razie rzadkie. Do nich należą m. in. Jureczkowa i Trójca (PGR) w rejonie północnym, Dźwiniacz Dolny w środkowym, Stuposiany w południowym. W rejonie południowym osadnictwa rolniczego w zasadzie nie ma; są w toku prace przygotowawcze nad podziałem gruntów. Istniejące osadnictwo prowadzone jest przez władze lasów państwowych. Głównym jego ośrodkiem są obecnie Stuposiany — osiedle leśne, powstałe na miejscu spalonej wsi dokoła powstałego w 1956 roku nadleśnictwa. Obecnie mieszka tu około 60 stałych mieszkańców, oraz wahająca się w zależności od pory roku (od 100 do 250) liczba robotników sezonowych, kwaterujących w barakach¹⁴.

W latach 1952—56 osiedlono na roli w powiecie ustrzyckim 484 rodzin¹⁵ z różnych części Polski. W 1957 osiedlono już 170 (poprzednio przeciętnie poniżej 100 rocznie). Do roku 1965 ma się osiedlić jeszcze co najmniej 1000 rodzin. W pierwotnych planach osadnicy rekrutować się mieli głównie z gęsto zaludnionych powiatów województwa krakowskiego. Na razie jednak napływ ludności stamtąd nie jest duży poza sporadycznymi wypadkami (np. osiedlenie się 16 rodzin góralskich z Czarnego Dunajca we wsi Kwaszenina jesienią 1959 r.). Zdaje się, że w przyszłości głównego kontyngentu osiedleńców dostarczać będą raczej centralne powiaty Rzeszowszczyzny, o gęstym zaludnieniu i pewnych nadwyżkach siły roboczej. Powiaty te dostarczają w tej chwili głównie robotników sezonowych do robót leśnych w Bieszczadach. W nadleśnictwie Stuposiany np. około $\frac{1}{4}$ tych robotników pochodzi z powiatu brzozowskiego, około $\frac{1}{4}$ z jasielskiego, reszta z Podhala i Żywiecczyny¹⁶.

Obecna ludność powiatu ustrzyckiego jest różnego pochodzenia. Kompletnie dane dotyczące tego zagadnienia będą osiągalne dopiero po dokonaniu spisu w 1960 r. Ludność „autochtoniczna”, pozostająca na miejscu od czasów przedwojennych, zachowała się tylko w rejonie północnym, głównie w takich stosunkowo mniej zniszczonych wsiach, jak Ropienka, Wańkowa, Nowosielce Kozickie. Rejon środkowy ma ludność mieszaną pod względem pochodzenia, przybyłą całkowicie po roku 1951. Składają się na nią: przesiedleńcy z akcji „HT” (około 60%), Polacy z różnych okolic Polski (około 15%), repatrianci z ZSRR (około 5%), miejscowa ludność „autochtoniczna”, która wróciła po roku 1951 z głębi Polski (około 10%) i wreszcie jedyna mniejszość narodowa — Grecy, wzgl. Macedończycy¹⁷. Ci ostatni stanowią ludność głównie rolniczą, skupioną w spółdzielniach produkcyjnych: Krościenku, Liskowatemu i Trzciańcu.

Ludność powstałych na nowo wsi pochodzi z różnych części Polski. Tak np. we wsi Jureczkowa na 30 osadników 10 przybyło z woj. krakowskiego, 4 z innych wsi pow. ustrzyckiego, 7 z innych powiatów woj. rzeszowskiego (Brzozów, Jasło, Rzeszów, Dębica), 4 z woj. lubelskiego, 3 z łódzkiego, 2 z katowickiego. We wsi Bandrów na 42 osadników aż 16 przybyło z innych wsi powiatu, 16 z innych powiatów Rzeszowszczyzny, 5 z woj. krakowskiego, 2 z warszawskiego, 2 z szczecińskiego, 1 z bydgoskiego.

¹⁴ W roku 1931 Stuposiany liczyły 1231 mieszkańców.

¹⁵ Materiały WKPG w Rzeszowie.

¹⁶ Dane Nadleśnictwa Państwowego Stuposiany.

¹⁷ Nie licząc sporadycznych wypadków osiedlania się pojedynczych rodzin ukraińskich, powracających indywidualnie z Ziemi Zachodnich, w górskich wsiach rejonu południowego.

Wypadki powrotu ludności ukraińskiej są raczej rzadkie. Na większą skalę zaobserwowano je we wsi Chmiel, gdzie ludność ta stanowi obecnie około połowy mieszkańców (na ogólną liczbę 60 osób), przy czym powracający pochodzą z reguły z innych wsi, niż ta, którą wybrali dla ponownego osiedlenia się.

Jak zwykle w obszarach nowo zasiedlanych, ludność powiatu ustrzyckiego jest wysoce ruchliwa. Wyjątek stanowią tu „autochtoni” z rejonu północnego, najruchliwszym natomiast elementem są osiedleńcy z innych części Polski.

Cechą charakterystyczną powiatu jest wyjątkowo duży odsetek ludności niestałej. W roku 1959 obok 13,2 tys. mieszkańców stałych przebywało w powiecie 2,2 tys. osób, zameldowanych czasowo. Wynika to stąd, że słabe zaludnienie powiatu zmusza zakłady produkcyjne do szukania siły roboczej w innych częściach województwa rzeszowskiego, a nawet poza nim. Ankiety PKPG, rozpisane w zimie 1959 r., w okresie stosunkowo małego natężenia migracji sezonowych, stwierdziły w powiecie 1043 pracowników, zamieszkających czasowo, pochodzących z innych powiatów. Najwięcej ich dostarczał powiat brzozowski (255 osób), następnie powiaty: leski (182), strzyżowski (87), jasielski (70), niski (57), sanocki (55), ropczycki (45), przemyski (38), krośnieński (38), łańcucki (37), jarosławski (22). Z pozostałych powiatów Rzeszowszczyzny pochodziło łącznie 53 pracowników, z woj. krakowskiego 81 (w tym 38 z pow. brzeskiego), z innych województw łącznie 22. Największą ilość robotników sezonowych zatrudniają lasy państwowe. Ośrodki zakwaterowania znajdują się w rejonach eksploatacji lasów: w Smolniku (tartak), Stuposianach (park konny), Lutowiskach, Kwaszeninie, Wojtkówce. Robotników dostarczają głównie powiaty: Brzozów, Strzyżów, Jasło, Sanok — z województwa rzeszowskiego, oraz Podhale.

Kilkuset (300—500) robotników zatrudnia Krakowskie Przedsiębiorstwo Robót Drogowych, posiadające duży ośrodek zakwaterowania w Czarnej. Mniejsze ilości zatrudniają PGR-y (Lutowiska, Michniowiec, Trójca) oraz kopalnie ropy naftowej (Łodyna, Czarna, Brzegi Dolne). Ilości tych robotników niestałych ulegają dużym wahaniom w zależności od pory roku. Dotyczy to zwłaszcza robót leśnych, gdzie maksimum zatrudnienia przypada na okres zimowo-wiosenny.

Pomimo niewątpliwych osiągnięć, powiat należy wciąż jeszcze do najslabiej zagospodarowanych w Polsce. Możliwości jego rozwoju zależą obecnie od dwu współzależnych czynników: rozwoju sieci dróg i wzrostu zatrudnienia. Rezerwy naturalne powiatu są pokaźne; w samym rolnictwie zasiedlić można jeszcze 2400 gospodarstw dla blisko 10 tys. ludzi. Znaczne możliwości ma też rozwój eksploatacji lasów, złóż naftowych, a także zupełnie zaniedbanych uzdrowisk (Czarna, Rabe) i udostępnienie walorów turystycznych, ważne zwłaszcza dla południowej, górskiej części powiatu. Plany perspektywiczne przewidują w najbliższych kilku latach podniesienie liczby ludności powiatu do około 20 tys.; liczba niewielka, zważywszy że przed wojną żyło tu, jakkolwiek w nędznych na ogół warunkach, blisko 80 tysięcy ludzi. Trudno jednak przewidywać tempo osadnictwa zbyt optymistycznie, biorąc pod uwagę brak siły roboczej na wsi w innych regionach Polski i stosunkowo małą atrakcyjność terenu, zacofanego, od wieków, a w dodatku silnie zniszczonego w wyniku ostatniej wojny*.

* Rozmieszczenie ludności w powiecie ustrzyckim oraz zmiany w zaludnieniu osiedli przedstawiono na mapach, które zostały wydane tylko do użytku służbowego.

LITERATURA

- [1] *Bieszczady w 15-leciu*. Jednodniówka Pow. FJN Sanok, Lesko i Ustrzyki Dolne, lipiec 1959.
- [2] Chilczuk M., *Kierunki rozwoju gospodarczego Bieszczad w planie perspektywicznym. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych*, zesz. 19: *Z zagadnień zagospodarowania ziem górskich*, Warszawa 1959, s. 37—93.
- [3] Chramiec A., *Zagadnienia ludnościowe województwa rzeszowskiego*, Prace zesz. 56, Warszawa 1958.
- [4] Gerhard J., *Łuny w Bieszczadach*, Warszawa 1959.
- [5] Krygowski W., *Bieszczady*, Warszawa 1958.
- [6] Markowski S., *Czy stać nas na zagospodarowanie Bieszczad*, „*Życie Gospodarcze*” 1958, nr 34.
- [7] *Mały Rocznik Statystyczny Województwa Rzeszowskiego*, Rzeszów 1958.
- [8] *Narodowy Spis Powszechny 1950* (materiały GUS).
- [9] Nastalek E., *Bieszczady*, „*Wieści*” 1958, nr 25.
- [10] „*Nasze Słowo*”, roczniki 1956—1959 (ukr.).
- [11] „*Nowiny Rzeszowskie*”, roczniki 1956—1959.
- [12] Orłowicz M., *Bieszczady*, Warszawa 1958.
- [13] *Statystyka Polski*, spis powszechny 1921 r.
- [14] *Statystyka Polski*, spis powszechny 1931 r.: Skorowidz gmin R.P. — ludność i budynki, — Województwo lwowskie.
- [15] Wrzosek A., *Cisna i zachodnie krańce Bieszczadów*, „*Wierchy*”, t. XVI, Kraków 1938.
- [16] Wyczesany Z., *Bieszczady wracają do życia*, „*Życie Gospodarcze*” 1957, nr 28; 1958, nr 28, 30, 34.
- [17] Materiały WKPG w Rzeszowie i Pow. KPG w Ustrzykach Dolnych.

Содержание

К вопросу о населённости Устшицкого уезда

В статье содержится краткий обзор плотности и распределения населения в Устшицком уезде Жешувского воеводства в настоящее время в сопоставлении с довоенным периодом (на основании переписи в 1931 г.). Причиной больших перемен в этом отношении была, с одной стороны, вооружённая деятельность украинских фашистов в 1945—1947 г. г., с другой — передача в 1951 г. Советским Союзом Польше центральной части уезда (без населения) на основании договора об обмене пограничными территориями.

В настоящее время степень заселённости уезда не превышает 20% уровня 1931 г. Южная часть уезда в 1947—1956 г. г. была вообще не заселена, а в центральной части, присоединённой к Польше в результате указанного обмена, плотность населения ещё незначительна.

В последние годы процесс хозяйственной активизации уезда проходит очень успешно. Продолжается строительство новых дорог, в результате чего происходит быстрый рост поселений и поселенцев. Отмечается активное участие сезонных рабочих и добровольцев, прибывающих из густонаселённых уездов Жешувского воеводства и из других районов Польши, в строительстве дорог, эксплуатации лесных богатств и других работах.

Так как в настоящее время только незначительная часть пахотной земли используется для земледелия, в уезде имеются ещё значительные потенциальные возможности для переселенцев.

Summary

Some Population Problems in Ustrzyki District

The article contains certain data on demographic transformations proceeding on the area of Ustrzyki Dolne District (Rzeszów Voivodeship) which in consequence of various events in 1944—1951 suffered a far-reaching depopulation and at present is a territory of pioneer settling. Comparative relations of the district population in 1931 and 1951 are shown in maps.